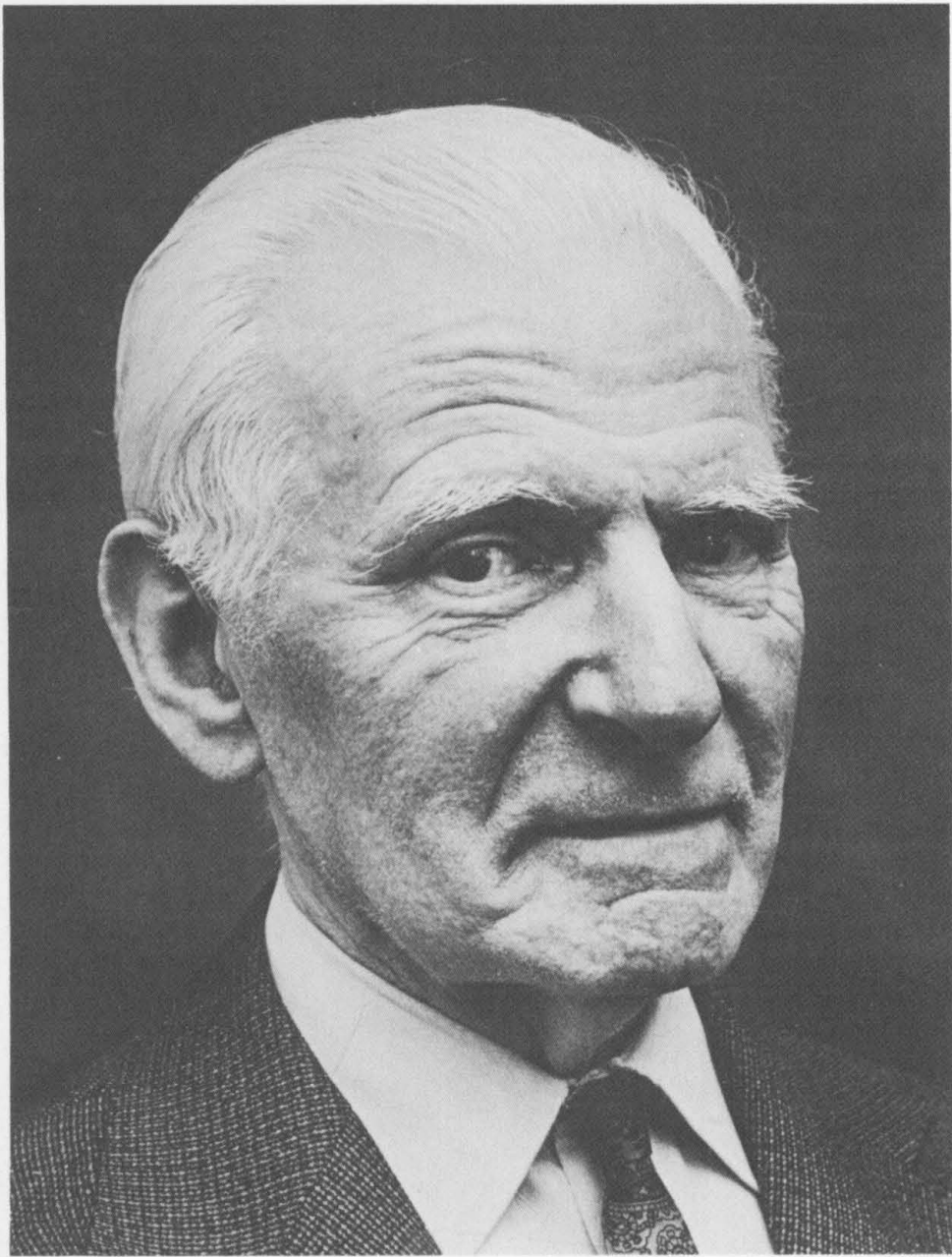

Citation:

A.A. Weijnen, Levensbericht P.J. Meertens, in:
Jaarboek, 1986, Amsterdam, pp. 198-204

PIETER JACOBUS MEERTENS

Herdenking van

Pieter Jacobus Meertens

(6 september 1899 – 28 oktober 1985)

door **A.A. Weijnen**

Op 6 september 1974 vierde P.J. Meertens zijn 75ste verjaardag. Hij had voor dat feest ergens in het zuidwesten van Amsterdam een katholiek gemeenschapshuis voor de avond afgehuurd en ik herinner me nog hoe ik moeite had het te vinden. Toen ik met mijn auto eens even stilstond, vervoegde zich eerst een andere automobilist bij mij die op hetzelfde adres bleek te moeten zijn en daarna een jongeman, ik meen op een fiets, met de mij wat komisch-optimistisch aandoende vraag of ik hem kon zeggen, letterlijk, waar het feest van Dr. Meertens gehouden werd. Ik heb de situatie als symbolisch ervaren. Van heinde, maar ook van ver, was men gekomen. In de rijke verscheidenheid van zijn vrienden openbaarde zich de brede menselijke belangstelling van de feesteling.

Kort daarop, in januari 1975, trof hem de grote beproeving van zijn leven, een hersenbloeding, die een eenzijdige verlamming voor heel zijn verder leven en ernstige afasie-symptomen ten gevolge had.

In een getikte brief, waarvan ik toevallig een kopie bezit, gericht aan L.C. Michels op 29 juli 1976, toen hij dus ongeveer 19 maanden invalide was, lees ik hoe hij zijn lotgeval ervaren heeft. Hij schrijft: „ik kreeg opeens een beroerte en kon niet spreken. Na de eerste nacht ben ik bewusteloos geraakt en heb dagenlang in een coma gelegen. De medici gaven geen cent meer voor mijn leven. Maar ik ben op een dag weer wakker geworden en bemerkte toen dat¹ ik nog denken kon. Ik kon verder alleen maar dierlijke klanken uitstoten. Ik was hulpeloos als een pasgeboren kind, maar ik kon denken en zelfs wist ik alles nog wat ik vroeger geweten had, inclusief de wetten van Grimm en Verner. Mijn oudste vriend, een psychiater, heeft toen ontdekt, toen ik alleen nog maar...² ja of nee knikken kon dat het leven voor mij nog de moeite waard was. Toen ik eindelijk met spraaklessen begon merkte ik dat ik mijn eigen naam nog niet kon spellen. Dat was een bittere teleurstelling voor me. Ik krijg nog elke week diktees, maar ik maak vorderingen.” Verder schrijft hij: „Ik heb het hier in dit revalidatiecentrum naar mijn zin, vooral sinds ik een kleine kamer heb, waarin ik wat boeken kan zetten en een flinke tafel waaraan ik kan werken. Ik had nog meer willen doen, maar ik ben meer dan tevreden. De rest is toegift.”

Meertens heeft het leed dat hem getroffen had, verwerkt. Eenzijdig verlamd leerde hij typen, wat hij nog lange tijd met een zekere perfectie volgehouden heeft. Zijn spreken bleef helaas uiterst gebrekkig. Na enkele jaren heeft hij de spraaklessen

¹ Er staat: wdt

² Hier staat: met mijn

maar opgegeven. Als een bezoeker hem dan volstrekt niet verstond, moest de schrijfmachine helpen om het kernwoord uit zijn zin verstaanbaar te maken.

Pieter Jacobus Meertens werd 6 september 1899 te Middelburg geboren uit een geslacht dat al vanaf het begin van de 17e eeuw in Zeeland wordt aangetroffen. Zijn vader was commissionair in effecten. Hij had twee broers die al voor zijn geboorte gestorven waren en een jongere zuster. Levenslang is hij zichzelf in zijn voornaam voorkomen en zijn gehechtheid aan vormen trouw gebleven. Hij was en bleef „meneer Meertens”. Nadat hij in Middelburg de lagere school en het gymnasium gevolgd had, vatte hij in 1919 aan de rijksuniversiteit van Utrecht de studie in de Nederlandse taal- en letterkunde op, een richting waarvan de geschiedenis een onderdeel vormde. In 1924 haalde hij zijn doctoraal examen. Eerst gaf hij toen enkele jaren les in Woerden en Doetinchem; daarna kreeg hij een functie aan de Utrechtse universiteitsbibliotheek. Deze baan is voor hem van zeer grote betekenis geweest. Ze bezorgde hem een verbazingwekkende bibliografische kennis, die o.a. in zijn proefschrift en zijn studies over het socialisme in Nederland tot uiting kwam.

Toen in 1930 de Akademie haar dialectencommissie instelde, werd hij daarvan de secretaris en kreeg hij de leiding van het centraal bureau voor Nederlandse en Friese dialecten; in 1934 deed zich hetzelfde voor voor de Volkskunde en in 1948 voor Naamkunde. Mettertijd werden de drie bureaus verenigd tot het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, waarvan hij tot zijn pensionering in 1965 directeur is geweest. In dat jaar was in dit instituut ook nog het volksliedarchief, dat als sinds 1953 bestond, geïncorporeerd.

Het is Meertens' grote verdienste geweest, dat hij niet alleen de archiverende functie van dit instituut een hechte vorm heeft gegeven, maar dat hij ook – zoals nog onlangs bij het vertrek van zijn opvolger is opgemerkt – dit instituut publiekgericht ontwikkelde, hetgeen zijn maatschappelijke betekenis en zo ook die van deze Akademie, voor de alfawetenschappen tastbaar heeft gemaakt.

Hoewel Meertens bij C.G.N. de Voosy gepromoveerd is, is het niet deze geweest van wie hij het meest geleerd heeft. Hij heeft mij verteld dat dit Kernkamp was. In zijn dissertatie spreekt hij hem dan ook na zijn promotor als eerste toe om hem dank te zeggen – ik citeer letterlijk – „voor Uw ongemeen boeiend onderwijs en de leiding, die gij ook aan mij bij mijn studie hebt weten te geven. Stellig zal geen van Uw leerlingen ooit de indruk vergeten, die Uw bezielde en bezielende colleges op hen hebben gemaakt. Dat ik mij ook in engere zin als Uw leerling beschouw, hoop ik in een nabije toekomst te bewijzen.”

Nog op 15 maart 1983 schreef Meertens mij: „Het eerste college dat ik volgde was dat van Kernkamp. Hij handelde (over) de Franse revolutie. Er ging een schok door me heen. De schok van de wetenschap.” Aanvankelijk had hij dan ook gedacht bij Kernkamp te promoveren, maar het is toch De Voosy geworden. Warm menselijke verhoudingen moeten zijn keuze bepaald hebben. In de beminlijke, bescheiden en door eenvoud opvallende socialist De Voosy vond Meertens een geestverwant. Waarschijnlijk is een kleine aanleiding medebeslissend geweest. Op de avond van de begrafenis van een dochter van De Voosy heeft Meertens hem bezocht. „De Voosy”, schreef Meertens mij in dezelfde brief als waaruit ik citeerde, „was vol plannen. Hij rekende erop dat ik bij hem zou promoveren. Ik stemde toe. Eigenlijk had ik liever bij Kernkamp willen promoveren.”¹

¹ In deze en de vorige passage stonden als gevolg van zijn afasie enkele spelfouten

Meertens was een eenvoudig, bescheiden maar strijdbaar en eerlijk mens. Vanaf de oprichting van het „Comité van Waakzaamheid van Nederlandse intellectuelen tegen het nationaal-socialisme” in 1936 was hij daar lid van. Toen tijdens de bezetting de bezettingsautoriteiten gaarne bereid bleken het instituut voor volkskunde grootscheeps te steunen, heeft Meertens al zijn diplomatieke talenten aangewend om het klein te houden en te verhinderen dat de nationaal-socialist Jan de Vries er van directeur werd.

Hij was een overtuigd christen, die geloofde in de kracht van het gebed. „De aarde zou al lang vergaan zijn, was het gebed er niet” schreef hij in de meergenoemde brief aan Michels. Maar hij hekelde en hij was er verdrietig om dat de kerken ten opzichte van het sociale vraagstuk ernstig te kort waren geschoten, want hij combineerde zijn christelijk geloof met een sterke sociale bewogenheid en een socialistische overtuiging, maar niet-sectarisch en ondogmatisch, wat hem helaas verguizing en laster, van rechts en links, bezorgd heeft.

Uit zijn overtuiging heeft hij zijn consequenties getrokken. Hij kon ook niet anders. Onophoudelijk heeft hij in vele periodieken, zoals *De Vlam*, waarvan hij zelf redacteur was, *De Nieuwe Stem*, *Het Parool*, *Tijd en Taak* over actuele onderwerpen geschreven: tegen de doodstraf, voor hervorming van het gevangeniswezen, over wat de grootste schuld der NSBers was, over zijn ervaring met de provo's, over jeugdcriminaliteit in Amsterdam, over het probleem der vrijetijdsbesteding, over personen als Albert Schweitzer en Adenauer.

In dezelfde lijn lagen ook zijn vele boekbesprekingen van letterkundige werken en zijn In-Memoriams. De vele biografieën die hij schreef, merkte Ger Harmsen op, golden niet de groten in het rijk van de geest maar de bescheiden figuren in het maatschappelijke leven.

Niet al zijn publikaties hebben dezelfde waarde. Dat kan ook niet bij iemand die er ongeveer 2000 op zijn naam heeft. Hij heeft zelf ook gemerkt dat hij in zijn niet-taalkundige en niet-volkskundige geschriften bij zijn waardeoordelen wat veel superlatieven gebruikte. Soms is zijn visie door latere ontwikkeling ook wel tegengesproken. In zijn dissertatie van 1943 schreef hij in een paragraafje over de vrouw bij Cats dat men over het standpunt dat volstrekte gelijkheid opeiste voor man en vrouw al weer heen was, een uitspraak die ons thans niet geheel bewaarheid blijkt. Maar zijn nog slechts enkele jaren geleden gebundelde opstellen, ingeleid door Ger Harmsen, en getiteld *In het voetspoor van Henriëtte Roland Holst, Radicalen en religieuze socialistes in Nederland*, vormen niet alleen vaak, zoals de rede over Henriëtte Roland Holst, die Meertens als voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 1969 gehouden heeft (zoals Harmsen opmerkt) een persoonlijk getuigenis, maar staan op hoog niveau, getuigend van grote belezenheid en vorsersdrift.

Toen ik Meertens eens vroeg wat hij van zijn werk het belangrijkste vond, antwoorde hij: datgene wat hij over Zeeland geschreven had. Daarin had hij gelijk. Daar lag zijn grootste verdienste. Daar is het waarheidsgehalte zo hoog opgevoerd, doordat hij dit gewest, waarvan hij iedere plaats bezocht en bestudeerd had, in zoveel verschillende richtingen van de alfawetenschappen doorvorst had. Zijn proefschrift, getiteld *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*, een werk waarmee hij een cum laude behaalde, gaf dan ook veel meer dan de titel beloofde. We vinden er ook hele paragrafen in over het weten-

schappelijk leven, de boekdrukkunst, het onderwijs, de historiografie, de schilderkunst, de bouwkunst, de muziek, het godsdienstig leven, enz. Geen wonder dat men bij zijn tachtigste verjaardag een bundel kon uitgeven onder de titel *Meertens over de Zeeuwen*, waarin 30 studies van zijn hand over dit gewest bijeengebracht zijn.

Op het terrein van de Zeeuwse dialectkunde vermelden wij zijn aandeel in de *Dialect-atlas van de Zeeuwsche eilanden*, uit de door Blancquaert opgezette reeks, in de eerste plaats een vrucht van veldwerk, maar vooral zijn artikelen waarin hij de indeling van deze en de Zeeuws-Vlaamse dialecten op heldere en overtuigende wijze uit de geografie en de historische lotgevallen van hun sprekers heeft verklaard.

Groot is zijn inzet geweest voor de kennis van de Zeeuwse familienamen. Toen hij, steunend op zijn vroegere algemenere publikatie *De betekenis van de Nederlandse familienamen* (1944), in 1947 zijn *Zeeuwse familienamen* publiceerde, getuigde hij hiervan met de woorden: „Zelden of nooit heeft het schrijven van een geschrift mij zozeer geboeid als van deze studie.” Het was dan ook vanzelfsprekend dat hij in de reeks *Nederlands Repertorium van familienamen*, een reeks die de volledige inventaris bevat van de bij de volkstelling van 1947 geregistreerde familienamen, telkens met een korte beschouwende inleiding, het deel over Zeeland voor zijn rekening nam.

Op allerlei manieren heeft hij in deze studies zijn materiaal benaderd: welke namen zijn typisch Zeeuws (dat zijn de namen op -se met als kern Walcheren; door niet minder dan 35% van de bevolking van Westkapelle gedragen), welke naam is er het frequentst (dat is *De Jonge*, met als kern Zuid-Beveland), welke namen overheersen in een bepaalde streek of stad, maar ook: hoe, wanneer, waarvandaan en waarom zijn die bepaalde namen daar gekomen; waarom bijvoorbeeld zijn de namen in Vlissingen anders dan die in Middelburg en dan die in Goes. Dergelijke vragen gaven hem aanleiding tot zeer interessante sociografische verklaringen waarbij hij dan bovendien nog steunde op een uitgebreide, indrukwekkend met jaartallen gestaafde, genealogische kennis.

Deze bijzondere voorliefde voor de naamkunde heeft Meertens mij wel eens verklaard als een gevolg van het korrelige van deze materie. Het zal er zeker toe hebben bijgedragen. Want waar hij mede uit hoofde van zijn ambtelijke taak Nederlandse taalkaarten voor bewerking en toelichting uitkoos, waren het ook weer zulke waar de verscheidenheid van benaming, de kleinschaligheid, hem prikkelde, kaarten bijvoorbeeld van vogelnamen als die van de gaai, de kneuter, de ekster en de wielewaal of die van de aardbei.

Misschien is het waar dat tenslotte het volkskundeonderzoek altijd Meertens' gróóste liefde heeft gehad, zoals Mevrouw Jo Daan schreef in de *Mededelingen van de Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse volkseigen* (nr. 17, dec. 65). Ten dele zou dat zeker te verklaren zijn door zijn warme hart voor, om het zo te noemen, het gewone volk. In ieder geval voerde deze studie hem ver buiten Zeeland. Zeker, ook hier kwam Zeeland aan zijn trekken, zoals kleinere studies over heksengeloof in Zeeland en over het aloude *heulen* (op den duur tot Zeeland teruggedrongen) bewijzen, maar hier speelde hij ook een duidelijke coördinerende en stuwende rol op landelijk niveau. In 1938 redigeerde hij met Anne de Vries een boek onder de titel *De Nederlandse volkskarakters*. Voorts was hij lid van de redactie van de *Volkskunde-atlas* en het tijdschrift *Volkskunde*, zoals hij dat trouwens ook van het tijdschrift *Taal en Tongval*, de *Mededelingen van de vereniging voor Naamkun-*

de te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam en het hieruit voortgekomen tijdschrift *Naamkunde*, alsmede van het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* was.

Meer nog dan bij dialect- en naamkunde echter speelde hij hier ook een rol op het internationale vlak: hij was lid van de commissie voor de internationale volkskunde-atlas.

Steeds kwamen bij hem de lijnen bij elkaar. Zoals hij typisch Zeeuwse familienamen aanwees, wees hij op het terrein van de volkskunde op het Zeeuwse boerenhuis en de Zeeuwse boerenwagen en vond hij een aantal exclusief Zeeuwse dialectwoorden zoals *vazze* „graszode”, *wuite* „lam”, *vaete* „openbare waterput”, *huus* „kinderen” en *hamete* „met gras begroeid omweld stuk zandgrond”.

In studies als die over het dwaallicht en beeldwit vloeiden volks- en dialectkunde samen en de verschillen in mutsendracht zag hij weerspiegeld in het dialect.

Als dialectoloog benadrukte hij het Vlaamse karakter van de Zeeuwse dialecten hij vond de bevestiging in de onomastiek, bijvoorbeeld in de aanwezigheid in Zeeland van Vlaamse familienamen op *-aert* zoals *Puylaert* en *Plasschaert* en vroegere vrouwennamen op *-wijf*, maar ook in volkskundige elementen als de Sint-Maartensviering, terwijl hij verder nog op parallellen in de rechtsgeschiedenis en de bouwkunst, Renaissance en gotiek (bij dit laatste trouwens het Brabantse element niet verdoezelend) wist te wijzen.

Als kind van zijn tijd was hij gelukkig in het zoeken en vinden van de oorzaak in oude historische samenhangen, de inpolderingsgeschiedenis (eilanden die nu een geheel vormen, waren dat lange tijd niet), de ontginningen vanuit de Middeleeuwse abdijen en de immigratie van om den gelove uitgewekenen in latere tijden. Franse familienamen als *De Hullu*, die vooral te vinden zijn in westelijk Zeeuws-Vlaanderen en op Walcheren, bleken afkomstig van na de herroeping van het Edict van Nantes uitgeweken Hugenoten, die hij in hetzelfde gebied ook voor de benaming *frēnze* voor „aardbei” aansprakelijk stelde. Zeeland zag hij als een doorgangsweg van Zuid naar Noord. Dat wees hij aan in de bouwstijl en in de verbreiding van de Rederijkers, maar ook in de hiervoor al vermelde Middeleeuwse, met *-wijf* samengestelde vrouwenvoornamen zoals *Heilwijf* en *Adalwijf*, waarbij hij bovendien de gelukkige inval kreeg het laten terugwijken van dit naamtype aan een interne oorzaak toe te schrijven.

Terloops zij nog vermeld dat hij, ik zou haast zeggen: uiteraard, de waterstaatkundige toestanden, het verschijnsel van de eilanden, niet over het hoofd zag. „De Schouwse families vormen onder de Zeeuwse... een gemakkelijk te herkennen groep”, schreef hij met het oog op de typisch tweelettergrepige namen, grotendeels patronymen op *-e*, als *Beije*, *Bolle*, *Hocke*, en verder: „Schouwen is van alle Zeeuwse eilanden... het meest conservatief geweest, in deze zin dat het meer dan de andere eilanden zijn oorspronkelijke bevolking, taal en zeden heeft bewaard, doordat het in nog sterker mate dan de rest van Zeeland geïsoleerd lag.¹ Ook hier zag hij weer alles in verband met alles.

Voor de nieuwe richting van de transformationele grammatica kon Meertens, toen reeds het eind van zijn loopbaan naderend, geen belangstelling meer opbren-

¹ P.J. Meertens, *Zeeuwse familienamen* 173–174

gen, maar voor de sociologische benadering van letter- en taalkunde heeft hij steeds een open oog gehad. Niet alleen schreef hij in zijn dissertatie een paragraaf over de sociale structuur van Zeeland in de 16e en 17e eeuw, maar de eerste stelling van zijn proefschrift luidde (reeds in 1943): „De literatuurgeschiedenis dient beschouwd te worden als een onderdeel van de sociologie.” Een simpele opmerking als deze dat voor de hele 16e en 17e eeuw het met *wijf* samengestelde naamtype alleen nog werd aangetroffen in Zierikzee en bij twee Rotterdamse visvrouwen is veelzeggend. In zijn *Zeeuwse familienamen*¹ onderscheidt hij uitdrukkelijk boeren-, schippers- en vissersnamen en spreekt hij ook van namen die typisch zijn voor Hugenoten en van „Rooms-Katholieke” namen. Vooral moeten in dit verband zijn studies genoemd worden over de taaltoestanden en -ontwikkelingen in de Zuiderzeepolders en de rijk gedocumenteerde artikelen over de samenhang tussen namen en godsdienst.

Het beeld van de omvang van Meertens' interesse vereist tenslotte nog dat we hier ook zijn medewerking aan het uitgeven en annoteren van literaire teksten vermelden.

Meertens was in zijn taal- en volkskundig werk bijzonder kritisch. Hij vermeldde wel dat men in het Westkappels *dizze* een Vikingen-relict wilde zien, dat men de afplating van de Zeeuwse kerktorens wilde verklaren met de veronderstelling dat er eertijds vuurbakens op ontstoken zouden zijn, dat de in Zeeland voorkomende naam *Alvarez* verklaard werd uit afstamming der dragers van Alva's zoon Don Frederik, maar hij onthield zich in deze problemen van stellingname en merkte op dat er ofwel geen of onvoldoende bewijzen waren. En toen ik als student nog, hem op zijn bureau, zoals het toen heette, bezocht en hem enthousiasast sprak over de theorieën van een Kaukasisch substraat van mijn boeiende leermeester Jac. van Ginneken, gaf hij alleen ten antwoord: „Er is meer gelijk dan eigen.“

Op 28 oktober 1985 is aan zijn vruchtbaar leven een einde gekomen. Het is niet alleen om zijn bestuurlijke kwaliteiten, maar ook om zijn eigen wetenschappelijk oeuvre dat men nog tijdens zijn leven zijn instituut de naam van P. J. Meertens instituut heeft gegeven.

¹ P.J. Meertens, *Zeeuwse familienamen* 1947, inz. blz.180, 165, 170